

Instrumentell bruk av historien om Røde Khmerregimet i Kambodsja

Fra politisk maktspill til historisk rettferdighet

Kjetil Grødum

Forholdet mellom den vanskelige historien, minne og glemsel innebærer store utfordringer i prosesser som skal sikre overgangen til fred i tidligere konfliktsamfunn. For å belyse dette tar jeg i denne artikkelen utgangspunkt i situasjonen i Kambodsja, der en nå forsøker å ta et rettslig oppgjør med Røde Khmer-regimet. Ved å vise til praktiske situasjoner og erfaringer fra dette oppgjøret, problematiserer artikkelen forhold knyttet til historiens- og historiefortellingens betydning i overgangen fra krig og konflikt til fred og demokrati. Jeg beskriver dette ved å presentere empiri fra en fire måneder lang feltstudie i Kambodsja.

Når vi snakker om den vanskelige historien i slike overganger, blir forholdet mellom erindring og glemsel tydelig. På den ene siden har vi individer som bærer på vonde minner, som forsøker å forstå hva som egentlig hendte og skape mening i sine egne erfaringer. På den andre siden har samfunnet som helhet behov for å minnes gjennom å danne kollektive sannheter og historier om hva som hendte. Tilfellet Kambodsja gir et godt utgangspunkt for å illustrere utfordringer som ligger i en «vanskelig historie».

Før jeg går videre med problemstillingene vil jeg gjengi historien om Røde Khmer og vise hvorfor den med rette kan betegnes som den vanskelige historien. Dette handler ikke bare om at Kambodsja på slutten av syttitallet

opplevde et av vår tids mest omfattende folkemord, men også om hvordan historien om disse hendelsene har blitt brukt i et politisk spill om makt.

Røde Khmer 1975–1979: Den vanskelige historien

I april 1975 rykket Røde Khmer-soldater under ledelse av Pol Pot inn i Kambodsjas hovedstad Phnom Penh (Chandler 1991). Dette markerte slutten på en borgerkrig mellom det sittende, amerikavennlige regimet under ledelse av Lon Nol og Røde Khmer, som var kommunistisk orientert. Røde Khmer hadde mobilisert mye støtte på landsbygda i kampen mot det sittende regimet. En mulig forklaring på at de klarte å mobilisere så mye støtte, kan være det faktum at USA under Vietnam-krigen slapp om lag fem hundre tusen tonn med bomber over nøytrale Kambodsjia i et forsøk på å stoppe nordvietnamesiske transportlinjer som gikk gjennom landet. Flere titalls tusen sivile ble drept, og frustrasjonen over det sittende regimet som hadde godtatt bombingene, var stor.

Da Røde Khmer rykket inn i Phnom Penh 17. april 1975, ble de derfor feiret som frigjørere. Men feiringen tok en brå slutt da Røde Khmer rettet våpen mot de fremmøtte og beordret at alle måtte evakuere byen (Dy 2007). Syke og gamle ble dratt ut av sengene, sykehusene ble tømt for pasienter. Personer som viste motstand eller som på andre måter kunne betraktes som en trussel mot den planlagte revolusjonen, ble henrettet på stedet. Familier ble systematisk splittet og familiemedlemmene sendt i hver sin retning. Dette ble gjort for å sikre at Røde Khmer kunne gjennomføre planene om en totalitær, maoistisk inspirert revolusjon. Landet skulle føres tilbake til år null. Historien ble mer eller mindre forsøkt utslettet, og det ble forbudt å praktisere religion. Penger og kulturelle ytringer ble forbudt. Landet skulle nå basere seg på produksjon av ris.

Alle former for fri tenkning ble sett på som opposisjon mot revolusjonen. Det ble forbudt å forelske seg uten tillatelse fra partiet, og par som trosset forbudet kunne risikere å bli henrettet i påsyn av de øvrige landsbyboerne. Jeg hørte selv vitner fortelle om dette. Etter hvert ble mer og mer stemplet som opposisjon mot regimet, og stadig flere ble

henrettet uten lov og dom. Da regimet endelig kollapset etter en vietnamesisk invasjon i januar 1979, hadde om lag to millioner mennesker mistet livet.

Kambodsja etter Røde Khmer: Politisk instrumentell bruk av historien

«Mitt land er som et stykke knust glass; vi forsøker å lime sammen bitene igjen,» sier direktøren ved det kambodsjanske dokumentasjonssenteret (DC-Cam), *Youk Chhang*. Slik forsøker han å forklare meg hvilke utfordringer Kambodsja står overfor i dag, mer enn 30 år etter at Røde Khmer-regimet falt.

I juni 2003 signerte Kambodsjanske myndigheter og FN en avtale om etableringen av *Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia* (ECCC), best kjent som Røde Khmer-tribunalet. Hensikten med tribunalen er å ta et rettslig oppgjør med de ansvarlige for folkemordet. Skal en forstå betydningen av Røde Khmer-tribunalet i dag, må en kjenne den historiske og politiske situasjonen i Kambodsja etter frigjøringen fra Røde Khmer og frem til i dag.

Like etter frigjøringen i 1979 ble historien om folkemordet gitt en instrumentell verdi for det nye regimet. Utgangspunktet var nemlig at flere av dem som nå tok makten i Kambodsja, selv hadde vært med på å bygge opp Røde Khmer-regimet. Før 1975 hadde kommunistiske krefter i Vietnam støttet Røde Khmer i kampen mot det amerikavennlige regimet som hadde makten i Kambodsja. Men fordi Røde Khmer-regimet ved flere anledninger hadde utfordret og provosert det kommunistiske regimet i Vietnam, valgte vietnameserne å gå til kamp mot Røde Khmer. Dette gjorde de med støtte fra sentrale ledere i Røde Khmer, som på et tidspunkt hadde hoppet av og flyktet til Vietnam. Statsministeren i Kambodsja, Hun Sen, er selv tidligere Røde Khmer-tilhenger. Dette har vært med på å komplisere historiefortellingen i Kambodsja.

Like etter invasjonen hadde lederne for det nye regimet et stort behov for å fortelle historier som legitimerte at de hadde styrtet Røde Khmer-regimet, samtidig som de måtte forsvare at de i sin tid hadde vært med på å bygge det opp. Dette gav seg utslag i en forvirrende historiefortelling,

der erindring og glemsel ble brukt som instrument for å sikre en historiefortelling som legitimerte det nye regimet.

Slik ble historiefortelling en del av et politisk maktspill. Jeg skal gi et eksempel: Like etter at vietnamesiske soldater med støtte fra kambodjanske motstandsstyrker hadde rykket inn i Phnom Penh, oppdaget de et bygningskompleks omgitt av piggrådgerder. Dette tidligere skolekomplekset skulle vise seg å huse et tortursenter og et fengsel brukt av Røde Khmer. Synet som møtte soldatene var grusomt. Stedet var forlatt i all hast. Verken arkivmateriale eller andre former for bevis var ødelagt, men fangene var blitt henrettet. I flere av rommene lå det lik av nylig henrettede personer.

Stedet som gikk under navnet Toul Sleng, har en historie som forteller mye om erindring og glemsel, sett i forhold til den vanskelige historien. Bare noen få uker etter at stedet var blitt oppdaget, ble det gjort om til museum. Kommunistiske meningsfeller fra hele verden ble invitert til å besøke det. Her tråkket de bokstavelig talt i blod som nesten ikke var størknet. Grunnen til at de ble invitert, var at det nye regimet hadde behov for å fortelle en historie om at det kun var noen få, demoniske

Bilde fra en av torturcellene ved Toul Sleng. Foto ved forfatteren.

Foto ved forfatteren.

Røde Khmer-folk som hadde utført folkemordet, men at det i utgangspunktet hadde dreid seg om en god og legitim revolusjon. Samtidig ble det lagt lokk på andre deler av historien, som ikke tjente det nye regimets behov for å legitimere sin posisjon. Etter jernteppets fall mistet det nye regimet mye av sin støtte i tidligere kommunistland. Dette førte til at regimet fikk behov for å legge lokk på historien. Toul Sleng-museet mistet sin støtte.

Slik har historien hele tiden blitt brukt instrumentelt. Betegnelsen «knust glass» er derfor god for å beskrive store deler av det kambodsjanske

samfunn etter Røde Khmer. Kambodsja er et av de mest fattige og korrupte land i verden. Forskjellene mellom rike og fattige er stor. I tillegg til fattigdom og umyndiggjøring lever mange med vonde minner om fortiden. Svært mange vet ikke hva som egentlig hendte under Røde Khmer, og forstår ikke hvorfor deres familie og venner ble myrdet. Helt frem til nå har det vært forbudt å undervise om Røde Khmer i skolene.

Det har vært fortalt mange ulike historier om hva som hendte, alt etter hvilke fortellinger som har passet det sittende regimet. Youk Chhang, direktøren for det kambodsjske dokumentasjonssenteret DC-Cam, har endelig klart å få godkjent et lærehefte som skal brukes som pensum i skoler over hele landet. Dette vil bli det første læremateriell om landets brutale fortid. Youk Chhangs kamp for å samle inn dokumentasjon og historier om hva som hendte i perioden 1975 til 1979, sies å være en av de viktigste årsakene til at det i dag finner sted et rettsoppgjør i Kambodsja. Chhang og teamet hans har samlet inn over en million dokumenter og gjort flere tusen intervjuer av ofre og overgripere. Dette enorme arkivmaterialet fungerer i dag som et viktig grunnlag for å skaffe bevismateriale til rettssakene.

Youk Chhang sitter på takterrassen av dokumentasjonssenteret og ser ut over sentrum av Phnom Penh: «Det er nå vi må lime sammen bitene; før ting stabiliserer seg i en annen form,» sier han. «Om ti år er det for sent.»

Overgangsrettferdighet

Over hele verden finnes det eksempler på samfunn som har opplevd en voldelig og mørk historie knyttet til ulike former for *apartheid*, revolusjon, kommunisme eller andre typer undertrykkende diktaturer. Disse samfunnene står overfor ulike utfordringer når det gjelder å komme videre fra den brutale fortiden. I en slik overgangsfase melder det seg et sentralt spørsmål: Hvordan skal såkalte post-konflikt-samfunn forholde seg til sin konfliktfylte fortid?

Begrepet *transitional justice*, (overgangsrettferdighet), ble gjenstand for mye akademisk debatt på nittitallet (Bell 2009:5–27, Teitel 2000). Til nå har litteraturen om overgangsrettferdighet vært dominert av perspektiver som belyser rettslige og kvasirettslige forsøk på å håndtere den konflikt-

fylte fortiden (Linton 2001, Kritz (ed.) 2004, McAdams (ed.) 2001, Roht-Arriaza 1990:449–513). I tillegg har det vært rettet oppmerksomhet mot reformering av rettssystemet. I løpet av de siste årene er begrepet overgangsrettferdighet utvidet til å inkludere en stor variasjon av tilnæringsmåter rettet mot det å håndtere den konfliktfylte fortiden. Det dreier seg om opprettelse av minnesteder og minnemuseer, om forsøningsarrangementer, historiefortelling, minnedager og produksjonen av historiske tekstbøker og filmer som relaterer den konfliktfylte fortiden til samtidens utfordringer og fremtidens muligheter (Alexander 2003, Alice 2002, Bloomfield, Barnes og Huysse (red.) 2003, Crocker 2000, Mann og Theuermann 2001, Stone 2005, Wilson 2001, Lambourne 2009:28–48).

To mål kan identifiseres som sentrale for overgangsrettferdighetens strategier; det ene er å reagere mot fortidens overgrep, det andre å forhindre at liknende overgrep skal skje igjen (Roth-Arriaza og Mariezurrena, 2006:325). Å la overgripere og ofre få fortelle sine historier er viktig for å oppnå begge målsettingene. Overgangsrettferdighet handler da om å iscenesette historiefortellinger, gi rammer som sikrer at historiene blir hørt, registrert, gjenfortalt og videreformidlet.

Tidligere diskusjoner om strategier for overgangsrettferdighet har enten fokusert utelukkende på juridiske mål eller de ble fanget i dikotomien sannhet versus rettferdighet. Senere prosesser knyttet til overgangsrettferdighet er basert på en forståelse av at en ikke kan skille ut gjensidig avhengige interesser, dersom en skal nå målene. Sannhet og rettferdighet må sees i sammenheng med historie, kulturelle narrativer, myter og andre aspekter som kan påvirke det jeg vil kalle overgangsrettferdighetsnarrativet. Disse kulturhistoriske forutsetningene blir også bestemmende for hvordan dette narrative blir mottatt og fortolket av dem som forventes å ta del i overgangen. Dette er en konsekvens av det faktum at alle overgangsrettferdighetsprosesser må sikte mot mange mål på samme tid. Rettferdighet er for eksempel mye mer enn kun det å plassere en håndfull av overgriperne fra det forrige regimet i fengsel.

Det har vært to hovedtrender innen feltet overgangsrettferdighet. Den første er knyttet til bruk av internasjonale rettsaker, den andre til undersøkende kommisjoner med mandat til å søke sannheten om fortiden uten rettslig forfølgelse av overgriperne. Dette er to måter å iscenesette

historien på, to ulike måter å søke «sannhet» om fortiden på for å oppnå rettferdighet, erkjennelse av lidelsene og forsoning. Disse to trendene er blitt forent i den seneste litteraturen hvor dikotomien sannhet/rettferdighet i mange tilfeller er blitt erstattet med en tilnærming som ser dem som komplementære (Roth-Arriaza og Mariezurrena, 2006:8). Dette kan sees som en bevegelse i retning av en modell som omfatter ulike veier til rettferdighet. En slik modell er nødvendig for å forstå tiltak for overgangsrettferdighet på lokalt nivå i landsbyer, hvor prosessene søkes relatert til enkeltindivider og grupper som forventes å gjennomgå en forvandling i overgangen fra den konfliktfylte fortiden til en fredelig fremtid.

Jeg vil foreslå følgende definisjon av begrepet overgangsrettferdighet:

Innsats for å konfrontere og håndtere arven fra den undertrykkende, konfliktfylte fortiden gjennom å fremme kunnskap og anerkjennelse av sammenhengene mellom fortid og nåtid, for slik å skape grunnlag for en fremtid preget av demokrati og varig fred.

Overgangsrettferdighet i Kambodsja: Historiefortelling som instrument for å sikre overgangen fra folkemord og diktatur til fred og demokrati

Kambodsja er nå inne i en prosess med å sikre overgangsrettferdighet. Når om lag en fjerdedel av landets befolkning ble drept som følge av det voldelige Røde Khmer-regimet, sier det seg selv at alle er dypt berørt av historien. Alle bærer på traumatiske minner om den voldelige fortiden. Spørsmålet er hvordan man på best mulig måte skal tilnærme seg disse minnene, slik at man kan hjelpe ofrene til å bevege seg videre og orientere seg mot en bedre fremtid. Min påstand er at dette først kan skje når det tas et offentlig og kollektivt oppgjør med fortiden.

I Kambodsja har man valgt å gjøre dette først og fremst gjennom et internasjonalt støttet rettsoppgjør. Det FN-støttede Røde Khmer-tribunalet er et samarbeid mellom internasjonale og kambodsjanske myndigheter (Cioreiari (ed.) 2006).

Til nå er fem av de mest sentrale gjenlevende fra Røde Khmer-ledelsen arrestert. En av dem, Kang Kek Iew, også kjent som Duch, ble 26. juli 2010 dømt til 35 års fengsel, skyldig i forbrytelser mot menneskeheten, mord og tortur. Dommen ble senere gjort om til livstidsdom. Som tidligere sjef for Toul Sleng-fengselet (se ovenfor) er Duch funnet skyldig i tortur og drap på om lag 14 000 mennesker. De resterende fire Røde Khmer-lederne venter på å få sin dom ved det FN-støttede Røde Khmer-tribunalet. Det gjelder:

- Nuon Chea (82 år). Pol Pots nestkommanderende, også kjent som bror nr. 2. Hans egentlig navn er Long Bunruot. Tidligere leder av Kambodsjas nasjonalforsamling. Chea er tiltalt for krigsforbrytelser og forbrytelser mot menneskeheten.
- Ieng Sary (82 år). Tidligere utenriksminister, tiltalt for krigsforbrytelser og forbrytelser mot menneskeheten, også kalt bror nr. 3. Ble dømt for folkemord allerede i 1979 i en rettssak som aldri ble anerkjent av det internasjonale samfunn. Den tiltalte ble dømt uten at han var til stede under rettssaken. I 1996 ga kongen ham amnesti for denne domfellelsen.
- Ieng Thirith (76 år). Tidligere sosialminister. Hun var den siste som ble arrestert og står tiltalt for krigsforbrytelser og forbrytelser mot menneskeheten.
- Khieu Samphan (71 år). Tidligere statsminister og formell statssjef. Tiltalt for krigsforbrytelser og forbrytelser mot menneskeheten.

Alle de tiltalte lider av dårlig helse, og observatører frykter at flere av dem ikke vil leve lenge nok til å stå til rette for det de har gjort. Tribunalet har blitt forsinket mange ganger, og på grunn av korrupsjonsanklager og manglende midler har behandlingen av sakene flere ganger stått i fare for å bli avlyst. I 2011/2012 føres saken mot nestkommanderende i Pol Pots regime Noun Chea, som står tiltalt for folkemord og forbrytelser mot menneskeheten.

Rettsprosessene er viktige, men det er kun en håndfull av de ansvarlige som blir straffet. Partiets leder Pol Pot døde i husarrest i 1998 i den støvete landsbyen Palin nær grensen til Thailand (Short 2007). Forsvarsministeren Son Sen, utdanningsministeren Yun Yat og Ta Mok, kjent under tilnavnet «Slakteren», har alle gått bort. Da Ta Mok døde i juli 2006, samlet

hundrevis av mennesker seg for å ta et siste farvel. Ingen av disse overgriperne vil måtte stå til ansvar for sine handlinger. Samtidig lever mange andre sentrale tidligere Røde Khmer-folk i luksus, mens størstedelen av befolkningen lever i fattigdom.

Kort skissert kan et overgangsrettferdighetsnarrativ beskrives som en sammenhengende historie med et plott som relaterer historiske sannheter om den konfliktfylte fortiden til prosessene med å sikre et kollektivt oppgjør med fortiden. I Kambodsja får plottet sitt vendepunkt i etableringen av tribunalet og et verdiladet slutt punkt som peker mot landets fremtid. Min påstand er at først når individer og grupper av individer relaterer sine minner og fortellinger til plottet i et overgangsrettferdighetsnarrativ, og i lys av dette redefinerer eller omtolker sine egne minner, kan overgangsrettferdighet sies å finne sted.

I Kambodsja har mangelen på et rettslig oppgjør og det faktum at historien har blitt brukt instrumentelt som del av et politisk maktspill, ført til stor forvirring og manglende bevissthet om hvordan egne minner er knyttet opp mot kollektiv forståelse og fordømmelse av det som hendte. Det er fremdeles stor forvirring knyttet til ansvaret for overgrepene: Var det faktisk «Khmer som drepte Khmer», eller var det utenlandske aktører som styrte det hele? Dersom vi ser dette i lys av hva historiebevissthet betyr for både personlig og samfunnsmessig utvikling, blir det klart at historiefortellingen i regi av tribunalet får stor betydning.

«Aldri mer!»

I 1905 skrev George Santayana den ofte siterte setningen fra boken *Life of Reason, Reason to Common Sense*: «De som ikke minnes fortiden, er dømt til å gjenta den.» Mange av dem jeg intervjuet i Kambodsja, mente det var viktig å straffe overgriperne for å hindre at noe liknende skulle gjenta seg. Rettferdighet ble framstilt som noe mer enn personlig hevn. Overgangsrettferdighet bør da også sees på som noe mer enn bare gjengjeldende eller rettslig rettferdighet. Det handler om en form for narrativ rettferdighet som tar hensyn til ofrenes behov for å vite sannheten om hva som hendte, og det handler om hvordan denne sannheten får bli en del av kollektive minner og felles historiebevissthet.

Da jeg spurte en gruppe kambodsjanere på en kafé i Phnom Penh hva de mente om Røde Khmer-tribunalet, sa en av dem: «Det gir oss håp om at noe liknende ikke vil hende i fremtiden.» En annen fulgte opp og svarte: «Jeg har den samme følelsen. Jeg vil ikke se kommunismen drepe sin egen rase igjen.» En mann jeg intervjuet i et av Phnom Penhs mest fattige strøk, uttrykte seg slik: «Det (tribunalet) hindrer andre ledere fra å gjøre noe liknende i fremtiden.» Forventingen om at man ved å straffe overgriperne kan hindre at noe liknende skal skje i fremtiden, blir også knyttet til spørsmålet om hva slags straff overgriperne bør få. En buddhistmunk jeg intervjuet, gav uttrykk for at han ikke ønsket dødsstraff for overgriperne, etter som dette ikke ville ha noen preventiv effekt:

Vi bør finne fredelige løsninger. Det er en god vei fordi det gjør slutt på sinnet. Vi vil ikke drepe hverandre. Å drepe løser ingen problemer. Min erfaring er at det å ikke drepe er en måte å hindre at dette vil gjenta seg i fremtiden. Vi vil ikke se alt dette gjenta seg.

Jeg spurte om han mente at vi kan unngå at liknende ting hender i fremtiden dersom vi lærer av tribunalet. Han svarte: «Vi kan ikke garantere, men fremtidige generasjoner vil føle at dette var for vondt, og de vil da forsøke å unngå det.» For å lære mer om hvordan han reflekterte rundt dette relatert til tidsdimensjonene fortid, nåtid og fremtid, spurte jeg om han mente prosessene med å sikre gjengjeldende eller juridisk rettferdighet ved tribunalet er viktig for fremtiden: «Jeg tror fortiden er viktig for oss i dag fordi det er en erfaring. Dersom det er en dårlig erfaring, unngår vi den, men dersom den er bra, så aksepterer vi den. Tidligere erfaringer er bra, og vi skal forsøke å unngå gjøre samme feil i fremtiden.» En skolelærer fra Siem Reap gav uttrykk for noe liknende: «Jeg tror ting blir forandret etter dommen ved tribunalet fordi det nye regimet lærer at de ikke kan gjøre det samme, de vil vite at dersom du gjør dårlige ting slik Røde Khmer gjorde, vil du bli dømt for det.» Å søke juridisk rettferdighet ved tribunalet er ikke en garanti for at liknende ting ikke vil gjenta seg i andre former i fremtiden. Juridisk og gjengjeldende rettferdighet ved tribunalet må skje på jussens premisser.

For å oppnå det jeg har beskrevet som overgangsrettferdighet må begrepet om juridisk rettferdighet suppleres med en narrativ forståelse av

rettferdighet i overgangsrettferdighetsprosesser. Det som kan beskrives som narrativ rettferdighet, handler snarere om hvordan fortellingene om prosessene med å straffe overgriperne relateres til offeret som søker etter sannhet og rettferdighet. Dette kan en oppnå ved å konstruere og kommunisere det jeg har beskrevet som overgangsrettferdighetsnarrativ, dvs. fortellinger som relaterer historiske sannheter om den konfliktfulle fortiden til prosessene med å avklare hva som hendte, og dømme de ansvarlige ved tribunalet.

Legitimering av minner som sannhet

Et viktig element i det jeg har beskrevet som narrativ rettferdighet handler om at det i forbindelse med et rettsoppgjør etableres kollektive fortellinger om den konfliktfulle fortiden som kan bidra til å legitimere offerets minner som sannhet. Et avgjørende element i dette er at søken etter sannhet og rettferdighet går en omvei via en formell instans eller institusjon. Dette må være en institusjon som har myndighet til å bedømme hva som er rett og galt, hvem som er offer og hvem som er overgriper. Det er ikke tilfeldig hva slags institusjon dette er. De som søker rettferdighet og sannhet, må kunne identifisere seg med narrativet institusjonen forvalter.

Effekten av et tribunal som gjennomføres i et annet land med en annen kultur og et annet verdsett enn det samfunnet som har gjennomlevd lidelsene, antas å være annerledes enn om tribunalet gjennomføres i det tidligere konfliktsamfunnet i regi av det nye regimet. Men det nye regimet kan bære med seg noen elementer som også kjennetegnet det gamle. Da kan det være snakk om å velge mellom to onder. Dersom den vinnende part i en konflikt får frie tøyler til å bestemme hvordan motparten skal behandles, vil det oppstå problemer og en må navigere mellom mange hensyn og konflikter. Likevel er det visse prinsipper som bør legges til grunn: at de rammede opplever at systemet er rettferdig, at det kommuniseres at det nye systemet er basert på rettsprinsipper om likhet for loven og rettferdig dom, osv.

Et eksempel kan illustrere dette: Kort etter regimets fall rådde en form for selvjustis og mange tidligere Røde Khmer-tilhengere ble lynsjet. I tillegg ble det avholdt en såkalt «show trial» hvor flere av de mest sentrale

lederne for regimet ble dømt til døden. Disse dommene ble ikke støttet av det internasjonale samfunn, og overgriperne fikk leve i frihet frem til i dag. En kan spørre om hva effekten av dette hadde vært dersom avstraffelsen hadde blitt gjennomført den gang. Hadde dette vært tilstrekkelig for at ofrene kunne forsone seg med fortiden? Kunne dette ha vært utgangspunktet for en ny start og en bedre fremtid? Svaret blir nei. For det er en avgjørende forutsetning at institusjonene som gjennomfører prosessene for overgangsrettferdighet, oppleves som legitime forvaltere av sannhet og rettferdighet.

Et rettslig oppgjør eller mangelen på et rettslig oppgjør får ofte konsekvenser på et senere tidspunkt. Vi trenger ikke gå lenger enn til Norge og vårt eget oppgjør med okkupasjonshistorien for å finne eksempler. Hvordan Kambodsja gjennomfører rettsoppgjøret, og hvordan dette formidles til ofrene, kan få stor betydning for landets fremtid. For å sikre at rettsoppgjøret får en konstruktiv betydning, er man avhengig av at oppgjøret kommuniseres på en måte som gjør det mulig for ofrene å relatere sine minner og sin søken etter sannhet og rettferdighet til rettsprosessene. Det jeg har beskrevet som overgangsrettferdighetsnarrativ, er en nøkkelvariabel her.

Instrumentell bruk av overgangsrettferdighetsnarrativ

Ved å sette fokus på narrative effekter av rettsoppgjøret åpnes det opp for å iverksette praktiske metoder som relaterer prosessene ved tribunalet til individets søken etter sannhet og rettferdighet. I Kambodsja gjøres dette i praksis allerede, men det som mangler, er en mer bevisst helhetlig forståelse av hvordan disse forholdene henger sammen. Det er ved å studere prosessene fra et narrativt perspektiv at en kan forklare hvordan de forskjellige prosjektene og metodene kan virke sammen for å nå målene som er satt.

I Kambodsja gjøres det mye for å kommunisere verdiene av tribunalet i et forsøk på å relatere dette til individet som forventes å ta del i overgangen. Formidlingsprosjektene til det kambodsjanske dokumentasjonsnettet (DC-Cam) er et eksempel:

Det kambodsjanske dokumentasjonssenteret har de siste årene arrangert det de kaller en «living document tour» hvor personer fra ulike sosiale og etniske grupper fra hele Kambodsja inviteres til hovedstaden Phnom Penh. Rundreisen varer i to dager og starter ved dokumentasjonssenteret hvor de får mulighet til å fylle ut et såkalt «vitne-klageskjema» som overleveres tribunalet. Som beskrevet tidligere er dette del av den revolusjonerende ordningen ved Røde Khmer-tribunalet hvor ofre for første gang kan delta i rettsaken som sivile parter. Til nå er det samlet inn tusenvis av klageskjemaer som legges frem for tribunalet under rettssaken.

Under besøket ved dokumentasjonssenteret får de en innføring i hva turen som helhet handler om, og betydningen av å vite om historiene de blir fortalt i løpet av rundreisen. Turen som helhet følger den historiske tidslinjen fra Røde Khmer, via tribunalet til visjoner om fremtiden. Dette gjøres ved at gruppen etter innføringen ved dokumentasjonssenteret først besøker sentrale minnesteder og museer.

Foto ved forfatteren.

Her får de innføring i hva som hendte, og hvordan hendelsene må forstås innen rammene av større historier og fortellinger om fortiden. Historiene om fortiden trekkes da videre mot etableringen av tribunalene og betydningen av dette. Gruppen bruker flere timer ved Røde Khmer-tribunalet, der de får omvisning og undervisning av en av tribunalens ansatte. Her lærer de om hvem som står tiltalt, hva de er tiltalt for, og hvilket system de var en del av. Dette forventes å ha en spesiell sterk effekt siden de tiltalte sitter fengslet i samme område som tribunalene finner sted. På vei inn til rettslokalene kan de se bort på cellene til de tiltalte.

Etter besøket i tribunalene drar gruppen til et lokalt universitet hvor det trekkes tråder mellom den historiske refleksjonen, prosessene med å søke juridisk rettferdighet og perspektiver på hvordan dette kan få positive betydninger for fremtiden.

Her kjenner vi igjen plottet i det jeg har beskrevet som et overgangsrettferdighetsnarrativ. Jeg fulgte den første gruppen ofre som besøkte tribunalene under høringen til Pol Pots nestkommanderende Noun Chea, alias bror nummer to. En hypotese jeg satt igjen med etter å ha intervjuet og observert flere av deltakerne i gruppen, var at prosessene ved tribunalene må kommuniseres innenfor rammene av en større fortelling dersom det skal ha en ønsket effekt. Det er mange forhold her, men et av de viktigste er at prosessene med å sikre juridisk rettferdighet er vanskelige å forstå for lekfolk. Rettsprosesser tar tid, og de kan til tider være motstridende og forvirrende for ofrene. Dette var tilfelle for gruppen jeg fulgte. På vei til tribunalene var gruppen oppstemt og lettet over endelig å skulle få se rettferdigheten bli fullbyrdet. Mange gav uttrykk for at de forventet at de endelig skulle få sannheten om Røde Khmer.

På vei tilbake fra tribunalene var det som om luften hadde gått ut av gruppen. I stedet for å høre om hvem som var ansvarlige for lidelsene de var påført under Røde Khmer-regimet, var de vitne til et fire timers langt høringss møte hvor Noun Chea og hans forsvarere argumenterte for hvorfor han burde slippe fri fra varetektsfengsling i påvente av at rettsaken skulle starte. Chea fikk også en anledning til holde en appell der han bedyret sin uskyld. En av deltakerne uttrykte det mange muligens følte i bussen på veien tilbake til hotellet: «Hva skal jeg nå fortelle de som venter på meg i landsbygda, og som venter svar?»

Dette illustrerer hvor viktig det er å bruke historien som instrument i overgangsrettferdighetsprosesser. Formidlingen av prosessene ved tribunalet inngår i et kollektivt oppgjør med fortiden og etablerer kollektive sannheter om hva som hendte og hvem som var ansvarlige for overgrepene. Etablering av juridisk eller gjengjeldende rettferdighet er en avgjørende del av prosessen, men det er ikke sluttpunktet. Overgangsrettferdighet forutsetter at individet overlater retten til å straffe overgriperne til en nøytral tredje part, som tribunalet. For at dette skal skje, må individet være overbevist om at den nøytrale instansen er en legitim forvalter av rettferdighet og sannhet.

Det krever fantasi å forene de tre ulike horisontene fortid, nåtid og fremtid (Mink, 1970: 541–558). I overgangsrettferdighetsprosesser kan en ikke ta for gitt at individet er i stand til å relatere historiene til egen person, eller det som kan beskrives som narrativ identitet. Dette representerer en stor utfordring for aktører som jobber for å sikre overgangsrettferdighet. Kunnskap om hvordan identitet bygger på de fortellinger vi støtter oss til for å gjøre rede for oss selv som individ, kan bidra til økt bevissthet om historiefortelling som instrument. Dette handler om hvordan individet ser seg selv som en person med en fortid som står i relasjon til en nåtid, og som gir føringer og forventinger om en fremtid. Prosessen med å relatere et kollektivt oppgjør med fortiden til offerets personlige søken etter sannhet og rettferdighet, krever fantasi og kreativitet. Det er en konstruksjonsprosess, ikke bare en erindringsprosess.

Både fortid, nåtid og fremtid veves sammen i fortellinger som konstruerer selvet. Det kan være fortellinger som utgjør fellesnevner i kulturen man er en del av, eller fortellinger som står i et motsetningsforhold til det som samler oss om en felles identitet, nasjonal eller kollektiv. Det kan være små fortellinger fra møter med andre som jeg bruker for å legitimere min moralske karakter og for å begrunne mine handlingsvalg. Det kan være fortellinger knyttet til familie og venner. I dette mentale landskapet kan overgangsrettferdighetsnarrativet komme inn og bidra til individets konstruksjon av identitet.

Den franske filosofen Paul Ricoeur (1990 [1992]) hevder at kun ved å se sitt liv som en fortelling og ved å fortelle en historie om seg selv, er man i stand til å forstå hvem man har vært, hvem man er i dag, og hva man kan

være i fremtiden. Uten å gå i dybden av en slik hermeneutikk kan vi bruke Ricoeurs tanker til å kaste lys over forståelsen av historiefortelling som identitetsdanner.

Dannelse av identitet eller det som kan beskrives som narrativ identitet, avhenger av hvordan individet relaterer fortid, nåtid og fremtid i konstruksjonen av selvet (Straub (ed.) 2006, White, Hayden and Epston 1990:13). Ut fra en slik forståelse vil historiefortelling og narrativ knyttet til overgangsrettferdighetsprosesser kunne få konstruktiv betydning for ofrenes identitetsdannelse og deres mulighet for å orientere seg mot en bedre fremtid.

Dersom det er mangel på kunnskap om hva som egentlig hendte under den konfliktfulle fortiden, hvorfor dette skjedde og hvem som var ansvarlige, kan livshistorien til offeret framstå som ugyldig og fragmentert. Dersom hendelsene i fortiden ikke blir definert og kommunisert offentlig som overgrep og kriminalitet, eller dersom offerets historie ties i hjel, vil resultatet kunne bli at offeret ikke blir i stand til å forstå hvem hun var, hvem hun er i dag og hvem hun kan bli i fremtiden.

Gjennom en konstruktiv prosess kan minnene om den konfliktfulle fortiden re-evalueres og re-fortelles som en del av et større narrativ, et narrativ som legitimerer minnene som sannhet og som del av en kollektiv erindring. Håpet for mange ofre i Kambodsja er da at en slik kollektiv erindring kan bidra til at noe liknende ikke gjentar seg i fremtiden.

Avslutning

I forbindelse med rettsoppgjøret blir det gjort en stor innsats for å relatere prosessene ved tribunalet til ofrenes søken etter sannhet og rettferdighet. Instrumentet for å gjøre dette er historiefortelling. Dette berører kjernen i spørsmålet om erindring og glemsel, sett i forhold til «den vanskelige historien».

Ved å ta utgangspunkt i Kambodsja er det mulig å illustrere hvordan historiefortelling kan ha både et konstruktivt og et destruktivt potensiale. Minne og glemsel står i forhold til hverandre når en skriver historie, og spesielt når en bruker historien eller historiefortelling som instrument for å oppnå bestemte former for kunnskap, verdier eller bevissthet.

Gjennom Røde Khmer-tribunalet får historiefortellingen en instrumentell betydning, men med et konstruktivt siktemål: å gi kunnskap og bevissthet om historien. I Kambodsja er historien tidligere blitt brukt som instrument i et politisk maktspill hvor ofrene ikke har fått lov til å ytre seg fritt, og hvor glemsel har vært en bevisst strategi fra regimets side. Derfor hersker det usikkerhet og forvirring rundt hva som egentlig hendte i perioden 1975–1979 og hvem som var ansvarlige. Mange tror fremdeles at det kun var Pol Pot som var skyldig. Mange har isolerte minner om at det for eksempel kom en gjeng sortkledde demoner inn i landsbyen og drepte familien for så å bli borte igjen. Etter dette har de levd med minnene uten å ha en større historie eller sannhet å relatere dette til. Det er mange slike historier i Kambodsja. Der kollektive historiske sannheter ennå ikke er etablert, får myter og tvilsomme oppfatninger råde.

Det er her bruken av historien kommer inn som et viktig instrument i prosessen for å sikre overgangsrettferdighet i Kambodsja. Dette er også bakteppe for å forstå at så mange av kambodsjanerne jeg intervjuet, gav uttrykk for at det viktigste for dem var å få vite sannheten om hva som hendte og hvem som var ansvarlige for at to millioner mennesker mistet livet. En mulig effekt av tribunalets virksomhet er at ofrene kan relatere sine minner og sine historier til en større fortelling, til kollektive minner og kollektive sannheter. Når kollektive minner er legitimert som sanne representasjoner av den konfliktfulle fortiden, kan ofrene oppnå en form for narrativ rettferdighet.

Litteratur

- Bell, Christine (2009:5–27): «Transitional Justice, Interdisciplinary and the State of the ‘Field’ or ‘Non Field’». *International Journal of Transitional Justice*, Vol. 3. Oxford Journals. Oxford University Press.
- Chandler, David (1991): *The Tragedy of Cambodian History. Politics, war and revolution since 1945*. New Haven and London: Yale University Press.
- Cioreiari, John D. (ed.) (2006): *The Khmer Rouge Tribunal*. Documentation Series No. 10. Cambodia: Documentation Centre of Cambodia.
- Dunlop, Nic (2004): *The Lost Executioner. A story of the Khmer Rouge*. UK: Bloomsbury.

- Dy, Kamboly (2007): *A History of Democratic Kampuchea (1975–1979)*. Cambodia: Documentation Centre of Cambodia.
- Kritz, Neli J. (ed.) (2004): *Transitional Justice. How emerging Democracies reckon with former Regimes*, Vol. 1. Washington: United States Institute of Peace Press.
- Lambourne, Wendy (2009): «Transitional justice and Peacebuilding after Mass Violence». *International Journal of Transitional Justice*, Vol. 3. Oxford Journals. Oxford University Press.
- Linton, Suzannah (2004): *Reconciliation in Cambodia*. Cambodia: The Documentation Center of Cambodia.
- McAdams, James A. (ed.) (2001): *Transitional Justice and the Rule of Law in New Democracies*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press.
- Mink, Louis O. (1970): «History and Fiction as Modes of Comprehension». *New Literary History*. Vol. 1, No. 3, History and Fiction. Baltimore, Maryland: The Johns Hopkins University Press.
- Ricoeur, Paul (1990 [1992]): *Oneself as Another*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Roht-Arriaza, Naomi (1990): «State responsibility to investigate and prosecute grave human rights violations in international law». *California Law Review*, 78.
- Short, Phillip (2007): *Pol Pot. Historien om et mareritt*. Norge: Cappelen.
- Straub, Jürgen (ed.) (2006): *Narration, Identity, and Historical Consciousness*. New York, Oxford: Berghahn Books.
- Teitel, Ruti G. (2000): *Transitional Justice*. New York: Oxford University Press.
- White, Hayden and David Epston (1990): *Narrative Means to Therapeutic Ends*. New York: Norton.